

תקנת הצומות

לאחר חורבן בית ראשון תקנו הנביאים ארבעה צומות מפני המאורעות הרעים של חורבן הבית וגלות ישראל, כדי לעורר את העם להצטער ולהתאבל על המעשים הרעים של אבותינו ושלנו עתה, שגרמו אז וגורמים היום לכל הצרות ומתוך כך נתעורר לחזור בתשובה (סי' תקמ"ט במשני"ב סק"א בשם הרמב"ם).

מלבד ארבעת הצומות הללו שנתפרשו בנביא ויסודם מדברי קבלה, נהגו כל ישראל להתענות גם ב"ג באדר זכר לתענית שהתענו בימי המן.

חובת הצום

חובה על כל אדם מישראל מגיל מצוות לצום בכל אחד מארבעת הצומות הללו, ואסור לפרוץ גדר, ואף תלמידי חכמים שתורתם אומנותם וכן מלמדי תינוקות חייבים להתענות בצומות אלו, וכ"ש פועלים ושכירים – אע"פ שעל ידי הצום לא יוכלו ללמוד וללמד או לעבוד כראוי (סי' תקי"ג ס"א ע"י בפסקי תשובות אות ג).

וכן חתן ובעל ברית חייבים להתענות כרגיל ובצום נדחה וכן בצום תענית אסתר אינם צמים (סי' תקמ"ט באור ה"ל ד"ה חייבים להתענות).

טעה ואכל ביום הצום: חייב להפסיק מיד כשזוכר, וישלים את שאר היום בתענית¹, ויתן פדיון תענית יום אחד לצדקה² (סי' תקס"ח א. וכ"מ בסי' תקמ"ט משני"ב סק"ג).

טעה ובירך על מאכל ביום הצום: אם נזכר קודם שאכל, לדעת פוסקי אשכנז לא יאכל, אלא יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (כך מוכח במשני"ב סי' תקט"ו ה וכך נקטו רוב הפוסקים, וכך אמר לי הגר"ע פריד), ודעת הגר"ע יוסף שיאכל מעט (קיצושי"ע חזו"ע תענית ובין המצרים פ"א יד).

הפטורים בצום

קטנים קודם גיל מצוות אינם מתענים בצומות אלו כלל – אף לא תענית שעות, אלא נותנים להם מאכל ומשקה כהרגלם, ומגיל שמתחילים להבין יש לחנכם לא לאכול ממתקים ושאר תפנוקים (סי' תקנ משני"ב סק"ה).

מקורות והוספות

¹ אם אכל כזית או שתה רביעית לדעת המשני"ב יאמר עננו ויאמר "ביום צום התענית הזה" (סי' תקס"ח סק"ג). ובחזו"ע כתב שאם אכל שיעור כזה לא יאמר עננו (קיצושי"ע חזו"ע תענית ובין המצרים פ"ג ז).

² והגר"ע פריד כתב שילמד את דיני התענית לכפרה.

חולה שאין בו סכנה³ פטור⁴ מלהתענות אפילו בתשעה באב, כיון שבמקום חולי לא גזרו חכמים⁵.

אישה מעוברת או מניקה אינה צמה בשלושת הצומות (צום גדליה, י' בטבת וי"ז בתמוז) אך בתשעה באב שאינו נדחה עליה לצום אלא א"כ תכנס לגדר חולה שאין בו סכנה (סי' תקי"ג ס"א וכן שמעתי מהגר"ע פריד).

מה כלול בצום

אכילה ושתיה.

טעימה: לדעת השולחן ערוך מותר לטעום ולפלוט עד רביעית בג' הצומות אך בתשעה באב אסור. ולדעת הרמ"א אסור⁶ (סי' תקס"ז ס"א).

שטיפת הפה וצחצוח שיניים: בשו"ע כתב שאסור שמא יבלע⁷, והמשנה ברורה כתב שבמקום צער יש להקל ובלבד שיזהר לכופף את ראשו ופיו למטה כדי שלא יבלע מים, ואף בתשעה באב יש להתיר במקום צער גדול (סי' תקס"ז ס"ג).

עישון, בכל הצומות מותר, ובתשעה באב טוב להחמיר ולא לעשן, ומי שרגיל מאד בעישון ויש לו צער במניעתו יכול לעשן בצינעה מחצות היום (סי' תקנ"ה במשנ"ב סק"ח, ובקיצושי"ע חזו"ע תענית פ"א כא)⁸.

מקורות והוספות

³ הגדרת חולה שאין בו סכנה כפי המבואר בהלכות שבת בסי' שכ"ח סעיף יז - שיש לו כאב המשפיע עליו שאינו יכול לתפקד כרגיל, או שמחמת כן זקוק לשכב. ובכלל זה מי שיש לו כאב ראש חזק מעבר לרגיל, וכן מי שחולה בדלקות שונות, וכן אישה יולדת בתוך שלושים יום ללידתה אף אם אינה מניקה (סי' תקי"ג משנ"ב ס"ק ד. ועי"ע בפסקי תשובות שם אות ב וכן שמעתי מהגר"ע פריד).

⁴ אך לא ישמש כבעל תפילה ובעל קורא, וכן לא יעלה לתורה (סי' תקס"ו ה-ו).

⁵ ואינו אומר עננו בתפילה (סי' תקס"ה בביאור ה"ל' ס"א ד"ה בין).

⁶ ורק לצורך סעודת מצווה מותר.

⁷ אך מותר לשטוף את הפה בפחות מרביעית מים בג' הצומות חוץ מתשעה באב (קיצושי"ע חזו"ע תענית פ"א יז).

⁸ אך כל זה דווקא סיגריות רגילות, אך סיגריות אלקטרוניות עם טעם אסור (הגר"ע פריד).

זמן הצום

זמן התחלת הצום וסיומו: בג' הצומות וכן בתענית אסתר קיבלו על עצמן לצום מעלות השחר⁹ ועד צאת הכוכבים, אבל בלילה עצמו מותר לאכול, חוץ מתשעה באב שצריך להפסיק מבעוד יום כמו ביום הכיפורים (סי' תקנ"א ס"ב).

אכילה ושתייה קודם עלות השחר: מי שישן בלילה וקם משנתו קודם עלות השחר אסור לו לאכול¹⁰ אלא א"כ עשה תנאי קודם שהלך לישון שכוונתו לקום קודם עלות השחר ולאכול (סי' תקס"ד ס"א וראה עוד בסי' פ"ט במשנ"ב סק"ח).

הנהגת האדם בצום

רחיצה בצום ושאר עינויים: **לדעת השולחן ערוך**, בכל הצומות הללו מותרים ברחיצה (אפילו בחמין) ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה, ואף בעל נפש אינו צריך להחמיר בזה, חוץ מתשעה באב שאסור בכל זה מעיקר הדין.

ובני אשכנז נהגו להחמיר ברחיצת כל הגוף במים חמים, ולגבי שאר העינויים מותר אך בעל נפש יחמיר על עצמו¹¹ חוץ מלעניין נעילת הסנדל (סי' תקנ ס"ב).

מקורות והוספות

⁹ יש שתי דעות עיקריות מתי הוא זמן עלות השחר, מעיקר הדין כיון שהצום הוא מדברי חכמים הלכה כדעת המקילים - שהצום מתחיל בעלות השחר המאוחר יותר, אך טוב להחמיר אם אפשר (כך אמר לי הגר"ע פריד).

¹⁰ ולבני ספרד אסור גם לשתות.

¹¹ אך בצום עשרה בטבת שחל בערב שבת, מותר לרחוץ במים חמים ולהסתפר ולכבס לכבוד שבת (סי' תק"נ סק"ו).